УДК:821.512.154

***Садыралиева Г.Э.**, ф.и.к., доц., БГУ*
***Акыналиева А.** БГУ*

КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНДАГЫ АНТРОПОМОРФТУК МЕТАФОРА
(Э.Ибраевдин поэзиясынын негизинде)

АНТРОПОМОРФНАЯ МЕТАФОРА В КЫРГЫЗСКОЙ ПОЭЗИИ
(на примере поэзии Э.Ибраева)

ANTHROPOMORPHIC METAPHORICAL IMAGES IN KYRGYZ POETRY
(on the example of E.Ibraev's poetry)

***Аннотация.** Бул макалада кыргыздын белгилүү акыны Э.Ибраевдин поэзиялык чыгармаларындагы антропоморфтук метафоралык образдар талдоого алынат. Метафоралык образдуулуктун маңызы алды менен акындын адам менен жаратылыштын карым-катышына болгон философиялык жана мифопоэтикалык көз караштарын аныктайт.*

***Түйүндүү сөздөр**: метафора, антропоморфтук метафора, образдуулук, дүйнө бейнеси, метафоралык модель*

***Аннотация.** В статье рассматриваются антропоморфные метафорические образы в поэзии знаменитого кыргызского поэта Э.Ибраева. Суть метафорических образов в первую очередь определяет взаимосвязь между философскими и мифопоэтическими концепциями поэта.*

***Ключевые слова**: метафора, антропоморфная метафора, образность, картина мира, метафорическая модель*

***Annotation.** The article considers anthropomorphic metaphorical images in the poetry of the famous Kyrgyz poet E.Ibraev. The essence of metaphorical images primarily determines the relationship between the philosophical and mythological concepts of the poet.*

***Key words**: metaphor, anthropomorphic metaphor, imagery, world view, metaphorical model*

Тилде жаратылыштык жана социалдык чөйрөдөгү нерселерди адамдын физикалык жана ички дүйнөсү аркылуу чагылдыруу өзгөчөлүгү метафора жана метонимия түрүндө жашап келет. Азыркы мезгилде кыргыздын тилдик дүйнө бейнесин лингвистикалык жактан изилдөөдө метафора өзгөчө орунда турат.

Адамдын ар кандай чөйрөдөгү кубулуштардын жалпы белгилери менен окшоштуруу ар бир маданияттагы коддордун системасынын негизин түзөт. Алсак, фитоморфтук, зооморфтук, перцептивдик, соматикалык, антропоморфтук, нерселик, тамак-аштык, өң-түстүк, дименсионалдык, мейкиндиктик, мезгилдик, руханийлик, теоморфтук коддор болуп бөлүнөт [Маслова, Пименова, 2016:123].

Антропоморфтук код *жеке* жана *социалдык субкод* болуп экиге бөлүнөт. Жеке субкод өзүнүн ичине гендердик, эмотивдик, менталдык жана тиешелүү мазмундагы паремияларды камтып турат. Ал эми социалдык субкод интерперсоналдык, этикалык, диний жана тиешелүү мазмундагы паремиялар аркылуу туюндурулат.

Адам баласы байыркы мезгилдерден бери эле кебинде өзүнүн айлана-чөйрөсүндөгү чындыкты метафоралардын жардамы менен концептуалдаштырып туюндуруп келет. Тагыраак айтканда, өзүнүн физиологиялык кыймыл-аракеттерин, жүрүм-турумуна байланышкан лексикалык курамды колдонуп, ошол иш-аракеттерге окшоштуруп жашоодогу жансыз нерселерди, кубулуштарды көркөм түшүндүрүүгө аракет кылышат. Мисалы: *муздак жел беттен сылайт, күндөр кайдадыр шашылат, күн жылмаят, күн жашынат* ж.б.

Поэзиянын спецификасы ой-жүгүртүүнүн натыйжасы катары базалык концептуалдык метафоралардын жаралашына шарт түзөрү маалым. Мындай анализ поэтикалык тилдин когнитивдик деңгээлин так аныктоого мүмкүнчүлүк берет.

Адам жашоосундагы бардык реалийлерди сыпаттоодо метафора өзгөчө орунда турат. Бул боюнча окумуштуулар Дж.Лакофф, М.Джонсон мындай деген пикирин билдиришет: «…наша обыденная понятийная система, в рамках которой мы мыслим и действуем, метафорична по своей сути…Наш понятийная система….носит преимущественно метафорический характер, ….наше мышление, повседневный опыт и поведение в значительной степени обусловливаются метафорой» [Лакофф, Джонсон, 1990:387].

Бул макалада кыргыздын белгилүү акыны Э.Ибраевдин поэзиялык чыгармаларындагы антропоморфтук метафоралык образдар талдоого алынат. Метафоралык образдуулуктун маңызы алды менен акындын адам менен жаратылыштын карым-катышына болгон философиялык жана мифопоэтикалык көз караштарын аныктайт.

Э.Ибраевдин поэзиясынын тили татаал метафоралык картинаны түзүп турат да, анын маңыз контекст чегинде улам маалым болуп, өзүнчө көркөмдүктү жаратып турганын көрүүгө болот. Алсак, акындын «Жүрөксүйм» деген ырында мезгилдин ылдам өтүп жаткандыгын мындайча сүрөттөйт:

Акыл-эсин адамдын камчыланып,
Күндөр чуркайт тамандан чаң чыгарып.

Күмүш агып мезгилдин этегинен,
Доор дүбүртү айбаттуу кечегиден.

Не кылдың?, Не бердиң? – деп убагында
Күнөм жок мезгил менден сурарында («Жүрөксүйм»).

Бул ыр саптарында мезгил концептиси – күндөр, доор деген сөздөр менен берилип, адам жашоосунда абдан тездик менен өтүп, адамды ар тараптан башкарып жаткандыгы сүрөттөлүп жатат. Ошону менен бирге мезгил адамга кайрылып, эмне иш жасагандыгы тууралуу сурары ачык-айкын экендигин акын философиялык ой-жүгүртүү аркылуу бергенге аракет кылган.

Антропоморфтук метафора - прототиптердин бири (булак чөйрөсү же максаты) адам табияты менен байланышкан түшүнүктөрдү туюндурат.

Э.Ибраевдин поэзиясы үчүн метафоранын бардык структуралык типтери мүнөздүү: негизги маанинин көп маанилүүлүктүн чегинде өтмө мааниге ээ болушу; метафора – сөз айкашы, толук сүйлөм формасындагы метафора.

Ал эми жалпы поэзиясын алып караганда, антропоморфтук метафоранын төмөнкүдөй түшүнүктүк чөйрөсүн бөлүп көрсөтүүгө болот: 1) «адамдын дене бөлүктөрү»: *Асканын болот тиштери, Кирпигин күндүн тепчиди* («Жайлоо сүрөтү»); *Көчүп кетти көк булут, Күндүн көзүн чулгаган*(«Жамгырдан соң»); жана «адамдын жашоосу жана физикалык абалы»: *Жанырып жердин ыраңы, Жан кирди жаткан талаага* («Жаз элеси»), «адамдын кыймыл-аракети»: *Ал эми ошол учурду, Ай тартып жатты сүрөткө* («Ай тартып жатты»). Буларды өз ичинен фреймдерге бөлүп алууга болот: *Тамеки тартып жаткансыйт, Боз үйдөн түтүн чубалып* («Жайлоо сүрөтү»); *Жамгыр жууган кир-кокту, Күн үтүктөй баштады* («Күн үтүктөй баштады»); *Бараткандай үргүлөп, Түн терметет бешигин* («Түнкү элес»).

Э.Ибраевдин поэзиясында адам дүйнөсү өмүрөлүм антиномиясынын сферасына биригип турат. Мисалы: *Э, жигиттик, баратабыз зуулдап, Өмүр бизди, биз өмүрдү кубалап* («Эх жигиттик»). *Бул турмушта баары, баары өзгөрөт, Өлүм гана өзгөртпөйт өз өкүмүн* («Түк өзгөртпөйт»). Бул дүйнө адамдын дене бөлүктөрү жана руханий дүйнөсүнө ажырайт. Адамдын дене бөлүктөрүнө көбүнчө, жаратылышытк объектилер жана абстракттык катеориялар окшоштурулат. Жаратылыш акын тарабынын адамдын модели сыякту кабылданганын көрөбүз. Алсак, табияттын башы – *күн, жылдыздар;* денеси- *тоолор,* жер; буту- *тоолордун этеги* ж.б.

Акындын поэтикалык дүйнө бейнесинде эмоциялар эки метафоралык топчолор: оң жана терс эмоцияларды туюндуруу аркылуу берилет. Поэзиясынын басымдуу бөлүгүн оң, позитивдүү маанайдагы метафоралар ээлейт. Мисалы: 1.Жалбырактын бетинде

Мончок ойнойт мөлтүрөп («Жамгырдан соң»).

2.*Көпөлөктөр бийлешти*

Көйнөктөрү кургаган («Жамгырдан соң»).

Тынчтыкты, жакшы маанайды тартуулаган образдардын бири – уйку, уктоого байланышкан метафоралар: *Ыргытып жээкке көрпөсүн, Ысык-Көл уктай суналып* («Көлүмө»). *Көшүлүп, уктап, магдырап, Көл жатат көрсөң түнкүсүн* («Түнкү көл»). *Уйкусунан ойгонбой, Көл – таш күзгү таң азан* («Сүрөттөө»). *Магдырайт жайлоо баладай, Уйкудан жаңы ойгонгон* («Жайлоо сүрөтү»). *Бак жамынып, дүпүйүп кыштак жатат* («Үмүтүм бар»); *Жайлоо уктайт ныксырап, Түндү үстүнө жамынып* («Батса баары кучакка»).

Акындын ырларында убакыт, мезгил адам сымал шашып, чуркап өзүнчө бир философиялык, образдуу көрүнүштү жаратып турат. Мисалы: *Бүгүн минтип келдик башка конушка, Мезгил мени, мен мезгилди шаштырып* («Эх, жигиттик»). *Акыл-эсин адамдын камчыланып, Күндөр чуркайт тамандан чаң чыгарып* («Жүрөксүйм»).

Адам жашоосунда мыйзам ченемдүү көрүнүш болгон жаштык-карылык антиномиясы да акындын ырларында антропоморфтук метафора аркылуу терең сүрөттөлгөн: *Иштеп ишке, ичип ашка тойбогон,* ***Жаштык** деген **жигит** тура керилген. Өзү үйрөткөн азоодой ийиктирип, Бүгүн ага* ***карылык жүгөн салды*** («Кызып кетет бейм»). ***Карылык шырп алдырбай** жыла басып, Келгенин өзү деле сезип турат* («Өзү деле сезип турат»). Бул ыр саптарында көрүнүп тургандай, жаштык жаш жигитке салыштырылса, карылык акырындык менен келе турган көрүнүш экени көркөм берилген. Адамдын иш-аракетине мүнөздүү болгон жүгөн салуу – бекем кармап алуу, шырп алдырбай жыла басуу – акырын басуу маанилери аркылуу карылык сүрөттөлүп отурат.

Жыйынтыктап айтканда, Э.Ибраевдин поэзиялык чыгармаларында антропоморфтук метафоралар басымдуу орундуу ээлеп, лингвистикалык, когнитивдик анализ жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк түзүп турат. антропомофтук метафоралар абстракттык жана конкреттүү компоненттерди тыгыз байланыштырып, терең жана көркөм образдарды жарата алат.

Адабияттар

1. Ибраев Э. Дабан: Ырлар жана сатиралар. –Б.: Адабият, 1993.-384 б.

2. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём // Теория метафоры.- М.: Прогресс, 1990.-С.387-415.

3. Маслова В.А., Пименова М.В. Коды лингвокультуры: учебное пособие. –М.: Флинта: Наука, 2016.-180 с